

Abstract

The authors of this article try to extract the view of Imam Ali (PBUH) towards 40 principles of human rights. The hypothesis of this article is that human rights are approved by Ahl al-Bayt and Imam Ali (PBUH). Although there are differences in the origin, principles, goal and objective of human rights and ontology and epistemology, and in spite of the fact that international human rights pay less attention to spiritual aspects of human rights and focus more on material rights, but many human rights, including such as the right to life, the right to human dignity, the right to peace, the right to security and safety, the right to equality, the right to freedom of expression, the right to property, the right to public order, the right to free movement, the right to decent work, the right to prohibition of torture, the right to standard living conditions, the right to education, the rights of women and children and people with disabilities are confirmed and endorsed by Islam and Imam Ali (PBUH).

Key words: human rights, Islam, Imam Ali, international relations

بررسی چهل حق از حقوق بشر از نگاه امام علی (ع)

سید محمد ساداتی نژاد^۱ - سید علی ساداتی نژاد^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۱۲

چکیده

تلاش نگارندگان این مقاله، تبیین نگاه امام علی (ع) به حقوق بشر با استخراج نگاه ایشان به چهل حق از حقوق بشر است. فرضیه این مقاله آن است که بخش‌های عمده از حقوق بشر معاصر، مورد تأیید اهل‌بیت و امام علی (ع) است. هرچند در مبدأ، مبادی، غایت و هدف حقوق بشر و هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی، تفاوت‌هایی با نگاه غالب در حوزه حقوق بشر وجود دارد و حقوق بشر بین‌المللی به جنبه‌های معنوی و سعادت بشری، کمتر توجه دارد و بیشتر بر حقوق مادی متمرکز است، ولی بسیاری از مواردی که به‌عنوان حقوق بشر شناخته می‌شود من جمله مواردی مانند حق حیات، حق بهره‌مندی از کرامت انسانی، حق بر صلح، حق بر امنیت و ایمنی، حق بر برابری، حق بر آزادی بیان، حق بر مالکیت، حق بر بهره‌مندی از نظم عمومی، حق بر مهاجرت، حق بر کار شایسته، حق بر ممنوعیت شکنجه، حق بر بهره‌مندی از استانداردهای مناسب زندگی، حق بر آموزش، حقوق زنان و کودکان و افراد دارای معلولیت، مورد تأیید اسلام و امام علی (ع) است.

واژگان کلیدی: حقوق بشر، اسلام، امام علی، روابط بین‌الملل

Sadatinejad@yahoo.com

^۱ دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Ali.sadatinejad@yahoo.com

^۲ دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل پردیس بین‌المللی کیش دانشگاه تهران، تهران، ایران

بشر، نیازمند صلح و عدالت است، تا در سایه آن و رها از هر نوع خشونت و اعمال محدودیت، طعم عدالت را بچشد و در سطوح مختلف حرمت، کرامت و حیثیت انسان به رسمیت شناخته شده و حفظ گردد. این هدف مهم، تحقق پیدا نمی کند، مگر اینکه حقوق بنیادین و برابر به ویژه صلح و عدالت برای تمام انبای بشر رعایت شود و انسان از آن جهت که انسان است، از این حقوق بهره مند گردد. این همان حقوقی است که امروزه از آن، به عنوان حقوق بشر یاد می شود. ماهیت این حقوق به گونه ای است که جنس، دین، مذهب، رنگ، زبان، قومیت، ملیت و جغرافیا نمی شناسد و چتر حمایتی و امتیازی است که انسان را به گستره پراکندگی آن بر روی کره زمین از تعرض مصون نگه می دارد و آزادی های او را تضمین می کند. به این ترتیب، پذیرش و التزام به حقوق بشر، تنها راهی است که سعادت انسان را به ارمغان می آورد و آزادی های اساسی را پاسداری می کند و از تعدی ها و خشونت ها با جلوه های گوناگون، جلوگیری به عمل می آورد.

در این میان، اسلام که کامل ترین ادیان الهی است و تمام احکام و قوانین آن در راستای رشد، ترقی و تکامل همه جانبه انسان هاست و منطبق و هماهنگ با فطرت انسانی است، زمینه مناسبی را فراهم آورده است تا حقوق بشر اسلامی و کرامت انسانی به یکی از ارزشمندترین و مهم ترین گفتمان های میان کشورهای اسلامی تبدیل گردد. در عین حال، میان حقوق بشر اسلامی و نگاه غالب بین المللی به حقوق بشر، تفاوت هایی در هستی شناسی و معرفت شناسی و مبدأ، غایت و مبادی وجود دارد. در نگاه اسلامی همه چیز بر محور خداوند و خالق هستی و مبتنی بر خدامحوری است، اما در تفکر جهانی شکل گرفته در حوزه حقوق بشر، نگاه ها عمدتاً بر محوریت انسان (اومانیزم) و به ویژه جنبه های مادی انسان است و موضوع خدامحوری بودن حقوق بشر و نشأت گرفتن آن از دین و مذهب و خدا، مطرح نیست. بلکه انسان به ماهو انسان، دارای این حقوق دانسته شده است. البته این مسئله در اصل حقوق انسان، تفاوتی ایجاد نمی کند.

اعلامیه حقوق بشر نیز بر محوریت تفکر غربی تدوین شده و همه چیز را حول محور انسان می بیند و بحث های خداشناسی و کسب مشروعیت حقوق بشر از جانب خدا و دین، به شکلی که در مذاهب و اسلام وجود دارد، برجسته نشده است. هر چند در این اعلامیه به مذهب اشاره شده است. در عین حال، بسیاری از اصول مذهبی و دینی و به عبارتی اصولی که مورد تأیید دین است، در اعلامیه جهانی حقوق بشر، مورد اشاره قرار گرفته است. به اعتقاد مسلمانان، مذهب و خدا منشأ حقوق بشر است و حقوق انسان تنها زمانی می تواند به رسمیت شناخته شده و به اجرا درآید که ملهم از منبع الهی باشد. حقوق بشر اسلامی به دلیل جامعیت و حاکمیت دین بر نگارش آن، غنی تر از حقوق بشر مبتنی بر نگاه کشورهای غربی است. با توجه به شرایط حاکم در عرصه بین المللی و اینکه حقوق بشر به ابزاری در دست قدرت های غربی برای فشار به کشورهای دارای سیاست مخالف با آنها، درآمده است و همچنین به منظور حمایت و دفاع از تصویر واقعی اسلام ضرورت دارد تا مسلمانان، ضمن حفظ اتحاد و وحدت، حقوق بشر موجود در مبانی و آموزه های انسان ساز اسلام را به درستی به جامعه جهانی معرفی کنند.

در این میان کلمات گهربار امام علی (ع) یکی از منابع مهم اسلامی است که می توان با تدبر در آن، برای دستیابی به هدف فوق کمک کرد و در جهت استخراج آن بخش از حقوق بشر که مورد تأیید وی است، استفاده کرد. تبیین حقوق بشر از نگاه امام علی (ع) یکی از بهترین راه ها برای نشان دادن نگاه اسلام به حقوق بشر است و این مسئله خصوصاً با توجه به این واقعیت که آن حضرت برای مدتی، حاکم جامعه اسلامی و زمامدار بود، اهمیت بیشتری پیدا می کند. در دوره زمامداری آن حضرت، بیش از

سایر دوره‌ها با تنوع نژادها، زبان‌ها، رنگ‌ها، ادیان و سرزمین‌های مختلف روبرو هستیم و همین نکته باعث می‌شود که درک مباحث حقوق بشر از نگاه امام علی (ع) مهم‌تر و ملموس‌تر باشد.

مروری بر وضعیت کلی تحولات حقوق بشر

با کنار گذاشتن دین از سیاست و پابندی به سکولاریسم، جامعه غربی، مدل جدیدی از حکمرانی را بر اساس سکولاریسم و لیبرالیسم پایه‌ریزی کرد که با عهدنامه وستفالی در ۱۶۴۷ میلادی به‌طور رسمی به جامعه جهانی معرفی گردید. این مدل از حکمرانی بر اساس سیستم ملت- دولت به‌عنوان بازیگران عرصه روابط بین‌الملل متمرکز شد و دین به‌عنوان یک عامل کلیدی در سیاست، جای خود را به قدرت و سیاست محض داد و به عرصه انفرادی و انواده شد.

به‌منظور پر کردن خلأ کنار گذاشتن دین و اخلاق، حقوق بشر برای محافظت از حقوق افراد در برابر دولت‌ها برجسته گردید تا از این طریق، رفتار دولت‌ها در قبال افراد جامعه تحت کنترل و محدودیت قرار گیرد و ضمانتی برای فشار بر دولت‌ها باهدف حمایت از حقوق شهروندان وجود داشته باشد.

این امر ناشی از تجربه‌ای بود که بشر و دولتمردان از قرن ۱۷ تا قرن بیستم به آن دست یافتند. فجایع جنگ جهانی اول و جنگ جهانی دوم به‌طور ویژه، موجب تشدید شکل‌گیری مفهوم حقوق بشر و تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر در سال ۱۹۴۸ شد. پس از آن، به‌صورت متداوم مفهوم حقوق بشر، رشد و توسعه یافت به‌نحوی که امروزه مجموعه وسیعی از عرصه‌ها از بهداشت گرفته تا محیط‌زیست، توسعه، آب، غذا، مسکن، آموزش، اینترنت، دموکراسی و مجموعه وسیعی از حقوق مدنی- سیاسی و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را دربر گرفته است. به‌منظور حمایت و ارتقای حقوق بشر، کنوانسیون‌ها، پروتکل‌ها، اعلامیه‌ها و برنامه‌های اقدام زیادی در طول چند قرن اخیر شکل گرفته است.

از جمله این اسناد می‌توان به کنوانسیون بین‌المللی برده‌داری و منع تجارت برده در سال ۱۹۲۶ و کنوانسیون تکمیلی آن در سال ۱۹۵۶، کنوانسیون کار اجباری در سال ۱۹۳۰، کنوانسیون منع و مجازات کشتار دسته‌جمعی در سال ۱۹۴۸، کنوانسیون مربوط به حقوق پناهندگان در سال ۱۹۵۱، کنوانسیون بین‌المللی رفع همه اشکال تبعیض نژادی در سال ۱۹۶۵، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی- سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سال ۱۹۶۶، کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان در سال ۱۹۷۹، کنوانسیون منع شکنجه و رفتار یا مجازات خشن، غیرانسانی یا تحقیرکننده در سال ۱۹۸۴، کنوانسیون حقوق کودک در سال ۱۹۸۹، دومین پروتکل اختیاری میثاق بین‌المللی حقوق سیاسی و مدنی به‌منظور الغای مجازات اعدام در سال ۱۹۸۹، کنوانسیون مربوط به کارگران مهاجر و اعضای خانواده‌های آن‌ها در سال ۱۹۹۰، کنوانسیون مربوط به افراد دارای معلولیت در سال ۲۰۰۶ و کنوانسیون بین‌المللی حمایت از تمام اشخاص در برابر ناپدیدشدگی اجباری در سال ۲۰۰۶ اشاره کرد.

این تنها بخشی از اسناد حقوق بشری تصویب‌شده در طول دو قرن اخیر است. تدوین کنوانسیون‌ها، اعلامیه و پروتکل‌های مربوط به حوزه حقوق بشر تقریباً به‌صورت روزانه در مجامع حقوق بشری جریان دارد. کمیسیون حقوق بشر و پس از آن شورای حقوق بشر و مجمع عمومی سازمان ملل، نهاد مرجع حقوق بشری هستند که سالیانه اقدام به تصویب قطعنامه‌های مختلف در ارتباط با موضوعات حقوق بشری می‌نمایند. شورای حقوق بشر از زمان تأسیس تاکنون ۵۱ نشست برگزار نموده است. این

شورا، سالی سه نشست در ژنو برگزار می‌نماید و در هر نشست، قطعنامه‌های مختلفی را در ارتباط با موضوعات حقوق بشری تصویب می‌کند. شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل یا اکوسوک و مجمع عمومی سازمان ملل از دیگر ارگان‌های مهم سازمان ملل هستند که اقدام به تصویب قطعنامه‌های مختلف در ارتباط با موضوعات حقوق بشری می‌نمایند. در کنار این نهادها، آژانس‌های تخصصی سازمان ملل و ده‌ها موسسه بین‌المللی حقوق بشری مانند عفو بین‌الملل و دیده‌بان حقوق بشر نیز از جمله نهادهایی هستند که به هنجار سازی در حوزه حقوق بشر در سطح بین‌المللی مبادرت دارند.

سازمان ملل همچنین در راستای مدافعه‌گری در مورد موضوعات مختلف حقوق بشری، روزهای مختلفی را در ارتباط با مسائل مختلف حقوق بشری، نام‌گذاری نموده است که از جمله آن‌ها می‌توان به روز ۸ مارس به نام روز زن، روز ۲۱ مارس به نام روز بین‌المللی رفع تبعیض نژادی و روز ۱۰ دسامبر به نام روز جهانی حقوق بشر اشاره کرد. سازمان ملل و کشورهای عضو این سازمان، در طول یک قرن اخیر، ده‌ها اعلامیه حقوق بشری در موضوعات مختلف و مهم مانند اعلامیه حذف خشونت علیه زنان در سال ۱۹۹۴، اعلامیه و برنامه اقدام دوربان در مورد نژادپرستی در سال ۲۰۲۱ و اعلامیه حقوق بشر و برنامه اقدام وین در سال ۱۹۹۳ و اعلامیه‌های متعدد دیگر را تصویب کرده‌اند.

این در حالی است که شورای حقوق بشر سازمان ملل نیز ده‌ها گزارشگر ویژه، گروه کاری و کارشناس مستقل را در قالب رویه‌های ویژه حقوق بشر به‌منظور تقویت و ارتقاء حقوق بشر در طول چند دهه گذشته در موضوعات مختلف از حق بهداشت گرفته تا حق حیات، حق آموزش، حق غذا، حق توسعه، آزادی بیان و عقیده، آزادی مذهب، منع شکنجه، منع نژادپرستی، منع تبعیض علیه زنان تأسیس نموده و مکانیسم گزارشگر کشوری را نیز در مورد بررسی وضعیت حقوق بشر در کشورها مختلف راه‌اندازی نموده است. گرچه قدرت‌های استکباری، با سیاسی‌کاری و گزینشی عمل کردن، اقدام به سوءاستفاده از این مکانیسم‌ها برای پیشبرد اهداف سیاسی خود استفاده می‌کنند، اما فلسفه این مکانیسم‌ها تقویت و ارتقاء حقوق بشر در سطح جهان است.

راه‌اندازی مکانیسم بررسی دوره‌های گزارش‌های حقوق بشر کشورها موسوم به یو پی آر (Periodic Universal Review) از جمله مکانیسم‌های مترقی شورای حقوق بشر است که تاکنون سه چرخه آن انجام شده و به‌صورت دوره‌ای به بررسی وضعیت حقوق بشر در کشورها بدون تبعیض می‌پردازد. ایجاد بخش نهادهای معاهداتی و کمیته‌های ناظر بر اجرای کنوانسیون‌های حقوق بشری نیز یکی دیگر از مکانیسم‌های مهم است که به‌منظور تضمین اجرا و توسعه حقوق بشر در سطح جهان ایجاد شده است.

جدای از این مکانیسم‌ها، سند اهداف توسعه هزاره (Millennium Development Goals) برای سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ و همچنین سند اهداف توسعه پایدار (SDG) برای سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۳۰ اسناد مهم دیگری هستند که مباحث حقوق بشری در آن جلوه‌گر است. طبق سند اهداف توسعه پایدار، رهبران و مردم جهان بر آن هستند که تا سال ۲۰۳۰، به فقر، گرسنگی، خشونت، فساد، قاچاق ... پایان دهند و به‌سوی کرامت انسانی، صلح، عدالت، رعایت برابری، رفاه، مدیریت پایدار منابع طبیعی، گسترش بهداشت، تأمین آب آشامیدنی برای همه، توانمندسازی زنان و دختران، محترم شمردن تنوع فرهنگی،

حمایت از اقشار آسیب‌پذیر، مردم‌سالاری، بهبود محیط‌زیست، توسعه مناطق روستایی، توسعه آموزش‌های عمومی و فنی و حرفه‌ای، ترویج تفاهم، اشتغال‌زایی، و نظایر این‌ها حرکت کنند.

مفهوم حقوق بشر به میزان زیادی در جهان توسعه پیدا کرده است و اسناد بی‌شمار و مکانیسم‌های منحصر به فردی در زمینه حمایت و ارتقاء حقوق بشر در حوزه‌های مختلف از تجارت گرفته تا تغییرات آب و هوایی در سطح جهانی ایجاد شده است. کمیساری عالی حقوق بشر سازمان ملل نیز که مقر آن در ژنو است، به‌عنوان دبیرخانه مکانیسم حقوق بشر به دنبال ارتقای مفهوم حقوق بشر در جهان است.

با این مقدمه، باید به این نکته توجه داشت که کشورهای اسلامی نیز چه به‌صورت انفرادی و چه به‌صورت گروهی و در قالب سازمان همکاری اسلامی همواره تلاش کرده‌اند تا نگاه اسلامی به حوزه حقوق بشر را در قالب نشست‌های مختلف حقوق بشر، همایش‌ها و کنفرانس‌های مربوط به مذاکره اسناد حقوق بشری، مذاکره قطعنامه‌های مربوط به مسائل حقوق بشر در شورای حقوق بشر یا در مجمع عمومی سازمان ملل و سایر نهادها و آژانس‌های سازمان ملل، تبیین و در اسناد مربوطه بگنجانند.

با این وجود، این یک واقعیت است که نظام حاکم بر برخی از کشورهای اسلامی، نظام‌هایی سکولار و همسو با دولت‌های غربی است و به همین دلیل، لزوماً کشورهای اسلامی در همه جا و در همه شرایط، محکم و قوی ظاهر نشده‌اند و گاهی اسیر یا تسلیم فشار دولت‌های غربی شده و از استقامت و ایستادگی بر سر دفاع از ارزش‌های اسلامی و یا نگاه اسلامی به برخی موضوعات حقوق بشری، عقب‌نشسته‌اند. این چالش، امروزه بیش از هر زمان دیگری در مجامع حقوق بشری قابل مشاهده است.

جمهوری اسلامی ایران یکی از کشورهایی بوده است که همواره از بدو انقلاب اسلامی ایران، محکم بر سر اصول اسلامی پافشاری نموده و تلاش کرده است تا آرمان‌های انقلاب اسلامی را هر چند به‌تنهایی در نشست‌های مختلف حقوق بشری تبیین نموده و از آن دفاع نماید. عدم عضویت کشورمان در شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد از زمان تأسیس این شورا در سال ۲۰۰۶، یک چالش بر سر این مسیر بوده است، زیرا کشورمان از هیچ حق رأیی در این شورا برای اثرگذاری بر تصمیمات آن برخوردار نیست. در این راستا، یکی از رسالت‌های مهم انجام کارهای مدافعه‌گری و دیپلماسی عمومی به‌منظور معرفی نگاه اسلامی به مفهوم حقوق بشر است. گرچه در این زمینه، اقدامات زیادی صورت گرفته است، اما همچنان کار و تلاش زیادی باید انجام شود. تلاش نگارندگان این مقاله در جهت جمع‌آوری نگاه امام علی (ع) به چهل حق از حقوق بشر در همین جهت بوده و برای آن است که نشان داده شود، سیره اهل‌بیت (ع) تا چه اندازه در جهت حمایت واقعی از حقوق بشر و ارتقای حقوق بشر به معنای حقیقی و اصیل آن و بدون تبعیض، برخورد گزینشی یا اقدام بر اساس استاندارد دوگانه است. با این مقدمه، در ادامه به نگاه تأییدی امام علی (ع) به چهل حق از حقوق بشر که با اجتهاد نویسندگان از میان روایات و سیره گفتاری آن حضرت استخراج گردیده است، اشاره می‌شود.

چهل حق از حقوق بشر از نگاه امام علی (ع)

۱- حق حیات

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«لَعَنَ اللَّهُ مَنْ قَتَلَ غَيْرَ قَاتِلِهِ، أَوْ ضَرَبَ غَيْرَ ضَارِبِهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ»

هر کس غیر قاتل را بکشد و یا غیر ضاربش را بزند لعنت خدا بر او باد.

(وسائل الشیعه، ج ۱۹: ۱۲)

۲- حق بهره‌مندی از عدالت

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«إِنَّ الْعَدْلَ مِيزَانُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ الَّذِي وَضَعَهُ فِي الْخَلْقِ وَ نَصَبَهُ لِإِقَامَةِ الْحَقِّ فَلَا تُخَالِفُهُ فِي مِيزَانِهِ»

عدالت وسیله سنجشی است که خداوند برای مردم نهاد تا حق در جامعه استوار گردد.

(میزان الحکمه، ج ۶: ۷۸)

۳- حق برخورداری از کرامت انسانی

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«وَفَضَّلَ حُرْمَةَ الْمُسْلِمِ عَلَى الْحَرَمِ كُلِّهَا»

و حرمت مسلمان را بر همه حرمت‌ها برتری داد.

(نهج البلاغه، خطبه ۱۶۶)

۴- حق برخورداری از آزادی و آزاد بودن

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ آدَمَ لَمْ يَلِدْ عَبْدًا وَلَا أُمَّةً، وَإِنَّ النَّاسَ كُلَّهُمْ أَحْرَارٌ»

ای مردم! آدم، برده و کنیز به دنیا نیاورده است، همانا همه مردم آزادند.

(الکافی، ج ۸: ۶۹)

۵- حق بر امنیت

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ إِلَّا بِالْحَقِّ، وَلَمْ يَحِلِّ أَدَى الْمُسْلِمِ إِلَّا بِمَا يَجِبُ»

پس مسلمان کسی است که مسلمانان دیگر از دست و زبان او در امان باشند و آزار هیچ مسلمانی جز در موردی که
موجبی داشته باشد روا نیست.

(نهج البلاغه، نامه ۴۵)

۶- حق بر صلح

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«صَلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ أَفْضَلُ مِنْ عَامَّةِ الصَّلَاةِ وَالصِّيَامِ»

صلح دادن میان مردم از همه نمازها و روزه‌ها برتر است.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۷- حق بر خورداری از برابری

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«الطَّرِيقُ مُشْتَرِكٌ، وَالنَّاسُ فِي الْحَقِّ سَوَاءٌ»

راه و مسیر مشترک است و مردم در حق باهم برابرند.

(وقعه صفین: ۹۵)

۸- حق آزادی بیان

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«وَأَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ كُلِّهِ كَلِمَةُ عَدْلِ عِنْدَ إِمَامٍ جَائِرٍ»

بہتر از همه اینها، سخن عدالتی است که پیش روی حاکمی ستمکار گویند.

(میزان الحکمه، ج ۷، ص ۳۰۳)

۹- حق بر مالکیت

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«وَلَا تَمَسَّنَّ مَالَ أَحَدٍ مِنَ النَّاسِ»

به مال هیچکس دست درازی نکنید.

(نهج البلاغه، نامه ۵۱)

۱۰- حق بهره‌مندی از حقوق و آزادی‌های اساسی

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«مِنْ حَقِّ الرَّاعِي أَنْ يَخْتَارَ لِرَعِيَّتِهِ مَا يَخْتَارُهُ لِنَفْسِهِ»

از حقوق مردم بر حاکمشان این است که حاکم هر امری را که برای خود صلاح می‌داند، برای جامعه و مردم خود نیز همان را بخواهد.

(غررالحکم، ج ۱: ۴۵۷)

۱۱- حق تعیین سرنوشت

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«إِنَّ هَذَا أَمْرُكُمْ لَيْسَ لِأَحَدٍ فِيهِ حَقٌّ إِلَّا مَنْ أَمَرْتُمْ»

هیچ کس جز آنکه شما او را زمامدار خود گردانید، حق حکومت بر شما را ندارد.

(الکامل، ج ۳: ۱۹۳)

۱۲- حق برخورداری از امنیت و نظم عمومی

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«وَالزُّمُّوْا مَا عَقِدَ عَلَيْهِ حَبْلُ الْجَمَاعَةِ»

به آنچه بافت انبوه امت بر آن است، چنگک زنید.

(نهج البلاغه، خطبه ۱۵۱)

۱۳- حق آزادی جابجایی و مهاجرت

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«الْبِلَادُ بِلَادُ اللَّهِ، وَالْعِبَادُ عِبَادُ اللَّهِ، فَحَيْثُمَا أَصَبْتَ خَيْرًا فَأَقِمْ»

همه سرزمین‌ها متعلق به خداست و مردم نیز بندگان خدایند، و هر جا که موجب خیر و سعادت آنهاست می‌تواند بدون هیچ مانعی اقامت نمایند.

(نهج الفصاحه، ج ۱: ۲۲۳)

۱۴- حق بهره‌مندی از کار شایسته

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«لَسْتُ أَرَى أَنْ أُجْبِرَ أَحَدًا عَلَى عَمَلٍ يَكْرَهُهُ»

من روا نمی‌دانم کسی را به انجام کاری مجبور کنم که آن را دوست ندارد.

(نهج السعاده، ج ۴: ۵۳۹)

۱۵- حق دسترسی به روند دادرسی عادلانه

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«ثُمَّ اخْتَرِ لِلْحُكْمِ بَيْنَ النَّاسِ أَفْضَلَ رِعْيَتِكَ»

برای قضاوت در میان مردم بهترین کار گزارانت را انتخاب کن.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۱۶- حق ممنوعیت شکنجه

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«مَنْ ضَرَبَ رَجُلًا سَوْطًا ظَلَمًا ضَرَبَهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بِسَوْطٍ مِنْ نَارٍ»

هر کس از روی ستم تازیانه به کسی بزند، خداوند متعال او را با تازیانه‌ای از آتش خواهد زد.

(دعائم الاسلام، ج ۲: ۵۴۱)

۱۷- حق بهره‌مندی از استانداردهای مناسب زندگی

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«وَمَنْ اقْتَصَرَ عَلَى بُلْغَةِ الْكَفَافِ فَقَدْ انْتَضَمَ الرَّاحَةَ وَتَبَوَّأَ خَفْضَ الدَّعَةِ»

هر که به مقدار نیاز اکتفا کند، آسایش و راحتی خود را فراهم آورد و گشایش و آرامش را به دست آورد.

(نهج البلاغه، حکمت ۳۱۸)

۱۸- حق بر آموزش

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«الْحِكْمَةُ ضَالَةٌ الْمُؤْمِنِ فَخُذِ الْحِكْمَةَ وَكُلْ مِنْ أَهْلِ النِّفَاقِ»

حکمت گمشده مومن است، حکمت را فراگیر، هر چند از منافقان باشد.

(نهج البلاغه، حکمت ۷۷)

۱۹- حق زنان

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«وَقَدْ بَلَّغْتُمْ مِنْ كَرَامَةِ اللَّهِ تَعَالَى لَكُمْ مَنَزِلَةً تُكْرَمُ بِهَا إِمَائُكُمْ»

بر اثر کرامت الهی مقام و منزلتی یافتید که (حتی) زنان خدمتکار شما گرامی داشته شدند.

(نهج البلاغه، خطبه ۱۰۶)

۲۰- حق کودکان

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«لَا يَجُوزُ قَتْلُ ... الصِّبْيَانِ ...»

جایز نیست کودکان اتباع دشمن را به قتل رساند، و اگرچه این عده دشمن را یاری می‌رسانند.

(جامع المقاصد، ج ۳: ۳۸۵)

۲۱- حق افراد دارای معلولیت

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«لَا يَجُوزُ قَتْلُ الْمَجَانِينِ ... مِنْهُمْ وَانْ أَعَنَّ»

جایز نیست دیوانگان... (از میان ملت دشمن) را به قتل رساند، و اگرچه این عده دشمن را یاری می‌رسانند.

(جامع المقاصد، ج ۳: ۳۸۵)

۲۲- حق مقابله با تجاوز، تروریسم، خشونت و افراطی‌گری

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«مَنْ لَمْ يَنْصِفِ الْمَظْلُومَ مِنَ الظَّالِمِ سَلَبَهُ اللَّهُ قُدْرَتَهُ»

هر صاحب قدرتی که داد مظلوم را از ظالم نگیرد و به یاری مظلوم نشتابد، خداوند قدرتش را از او می‌گیرد.

(غرر الحکم، ج ۱: ۳۴۱)

۲۳- حق بهره‌مندی از محیط زیست سالم

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«اتَّقُوا اللَّهَ فِي عِبَادِهِ وَبِلَادِهِ فَإِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ حَتَّىٰ عَنِ الْبِقَاعِ وَالْبَهَائِمِ»

بترسید از خدا در مورد بندگان او و سرزمین‌هایشان، شما در مورد زمین‌ها و چهارپایان نیز مسئول هستید.

(نهج البلاغه، خطبه ۱۶۷)

۲۴- حق بهره‌مندی از آزادی‌های مدنی و سیاسی و عدم استبداد

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«مَنْ اسْتَبَدَّ بِرَأْيِهِ هَلَكَ، وَ مَنْ شَاوَرَ الرَّجَالَ شَارَكَهَا فِي عُقُولِهَا»

هرکسی در رأی و نظر خود استبداد بورزد، هلاک خواهد شد و هرکسی با رجال مشورت نماید، در عقول آنان شریک خواهد بود.

(نهج البلاغه، حکمت ۱۶۱)

۲۵- حق عدم بردگی و نژادپرستی به هر شکل

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«وَالنَّاسُ فِيهَا رَجُلَانِ رَجُلٌ بَاعَ فِيهَا نَفْسَهُ فَأَوْبَقَهَا وَ رَجُلٌ ابْتَاعَ نَفْسَهُ فَأَعْتَقَهَا»

و مردم در آن دو دسته‌اند: یکی آن که خود را فروخت و به تباهی کشاند، و دیگری آن که خود را خرید و آزاد کرد.

(نهج البلاغه، حکمت ۱۳۳)

۲۶- حق مبارزه با فساد و بی‌اخلاقی

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«لَا تَتْرُكُوا الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَيُؤَلِّي عَلَيْكُمْ شِرَارَكُمْ ثُمَّ تَدْعُونَ فَلَا يَسْتَجَابُ لَكُمْ»

امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید که اشرار بر شما مسلط می‌شوند، آنگاه هرچه دعا کنید دعایتان مستجاب نخواهد شد.

(نهج البلاغه، خطبه ۳۴)

۲۷- حق رعایت حریم شخصی

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ إِلَّا بِالْحَقِّ، وَ لَا يَحِلُّ أَدَى الْمُسْلِمِ إِلَّا بِمَا يَجِبُ»

پس مسلمان کسی است که مسلمانان از زبان و دست او آزاری نبینند، مگر آنجا که حق باشد و آزار مسلمان روا نیست جز در آنچه واجب باشد.

(نهج البلاغه، نامه ۶۳)

۲۸- حق بهره‌مندی از شفافیت و آزادی گردش اطلاعات

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«وَإِنْ ظَنَنْتَ الرَّعِيَّةَ بِكَ حَيْفًا فَاصْحِرْ لَهُمْ بِعُذْرِكَ وَاعْدِلْ عَنْكَ ظُنُونَهُمْ بِاصْحَارِكَ»

هرگاه مردم (به درست یا غلط) بر تو گمان ستمکاری داشتند، آشکارا عذرت را برایشان توضیح بده و با شفافیت و روشنگری ذهنیت آنان را اصلاح کن.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۲۹- حق بر عدم تبعیض

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«فَإِنَّهُمْ صِنْفَانِ: إِمَّا أَخُ لَكَ فِي الدِّينِ وَإِمَّا نَظِيرُكَ فِي الْخَلْقِ»

مردم دو گروه‌اند: یا برادران دینی تو و یا هم‌نوع‌های تو در آفرینش‌اند.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۳۰- حق بر بهداشت

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«عَظُمُ النِّعْمَةُ الْعَافِيَةُ فَاعْتَمِدُوا لِلدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

بزرگ‌ترین نعمت، عافیت و تندرستی است. شما آن را برای دنیا و آخرت خود (هر دو) غنیمت بشمارید.

(تحف العقول، ج ۱: ۱۴۶)

۳۱- حق منع اقدامات قهرآمیز یکجانبه و عدم استثمار و استکبار

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«لَنْ يَتِمَّ كُنَّ الْعَدْلُ حَتَّى يُزَالَ الْبَخْسُ»

هرگز امکان ندارد عدالت برقرار گردد، مگر اینکه (نظام استثماری) کم‌بها دادن (به کار و کالای مردمان) از میان

برود.

(غررالحکم، ج ۱: ۲۵۶)

۳۲- حق بهره‌مندی از تجارت و اقتصاد سالم

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«فَإِنْ شَكُوا ثَقَلًا ... خَفَّفْتَ عَنْهُمْ بِمَا تَرَجُّو أَنْ يَصْلِحَ بِهِ أَمْرُهُمْ»

پس اگر از زیادی مالیات (خراج) و ... شکایت کنند، باید چنان بار مردم را سبک کنی که کارشان اصلاح شود.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۳۳- حق بر غذا

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«فَإِنْ شَكُوا أَحْجَفَ بِهَا عَطَشٌ، خَفَّفْتَ عَنْهُمْ بِمَا تَرَجُّو أَنْ يَصْلِحَ بِهِ أَمْرُهُمْ»

پس اگر از ... نبود شدن ماده غذایی از زمین، شکایت کنند، باید چنان بار مردم را سبک کنی که کارشان اصلاح شود.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۳۴- حق دسترسی به آب

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«فَإِنْ شَكُوا ... انْقِطَاعَ شَرْبٍ أَوْ بَالَهُ ... خَفَّفْتَ عَنْهُمْ بِمَا تَرَجُّو أَنْ يَصْلِحَ بِهِ أَمْرُهُمْ»

پس اگر از ... قطع شدن آب، یا نیامدن باران ... شکایت کنند، باید چنان بار مردم را سبک کنی که کارشان اصلاح شود.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۳۵- حق بهره‌مندی از امرامعاش

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«اللَّهُ اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى مِنَ الَّذِينَ لَا حِيلَةَ لَهُمْ مِنَ الْمَسَاكِينِ وَ الْمُحْتَاجِينَ وَ أَهْلِ الْبُؤْسَى وَ الزَّمْنَى، فَإِنَّ فِي هَذِهِ الطَّبَقَةِ قَانِعًا وَ مُعْتَرًا، وَ أَحْفَظَ لِلَّهِ مَا اسْتَحْفَظَكَ مِنْ حَقِّهِ فِيهِمْ، وَ اجْعَلْ لَهُمْ قِسْمًا مِنْ بَيْتِ مَالِكَ، وَ قِسْمًا مِنْ غَلَّتِ صَوَافِي الْإِسْلَامِ فِي كُلِّ بَلَدٍ»

خدا را خدا را! طبقه پایین و زیر دستان جامعه را در نظر داشته باش، آنهایی که چاره ندارند، فقیر، محتاج، زمین‌گیر و گرفتارند، زیرا در این طبقه هم نیازمندی است که نیاز خود را اظهار می‌کند و هم نیازمندی است که نیاز خود را اظهار نمی‌کند. برای رضای خدا آنچه را که از حق خود درباره تو امر کرده است انجام ده، بخشی از بیت‌المال و بخشی از غلات زمین‌های غنیمت اسلام را که در هر شهری به دست آمده برای آنان مقرر دار.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۳۶- حق منع بازداشت خودسرانه و رعایت حقوق زندانیان

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«أَطْعَامُ الْأَسِيرِ وَالْإِحْسَانُ إِلَيْهِ حَقٌّ وَاجِبٌ وَإِنْ قَتَلْتَهُ مِنْ الْغَدِ»

اطعام اسیر و نیکی به او حق واجبی است، هر چند مستحق قتل باشد و بخواهی او را به قتل برسان.

(بحار الانوار، ج ۳۳: ۹۷)

۳۷- حق بهره‌مندی از حکمرانی خوب

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«وَحَسَنُ الْوِلَايَةِ عَلَيَّ مَنْ يَلِي حَتَّى يَكُونَ لَهُمْ كَالْوَالِدِ الرَّحِيمِ»

چنان نسبت به رعایا نیکی کن و همچون پدری مهربان باش.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۳۸- حق افراد مسن و پیر

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«وَتَعَهَّدْ ... ذَوِي الرَّفَقَةِ فِي السَّنِّ مِمَّنْ لَا حِيلَةَ لَهُ، وَلَا يَنْصِبُ لِلْمَسْأَلَةِ نَفْسَهُ»

به اوضاع ... سالخوردگان که راه چاره‌ای ندارند، و خود را در معرض سؤال از مردم قرار نداده‌اند رسیدگی کن.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۳۹- حق بهره‌مندی از حقوق بشر در زمان وضعیت‌های اضطراری

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«فَإِنْ شَكُّوا ... عِلَّةً، ... أَوْ بَالَةً، أَوْ إِحَالَةً أَرْضِ اعْتَمَرَهَا عَرَقٌ، أَوْ أَجْحَفَ بِهَا عَطَشٌ، خَفَّتْ عَنْهُمْ بِمَا تَرَجُّو أَنْ يَصْلِحَ بِهِ أَمْرُهُمْ»

پس اگر از ... رسیدن آفت آسمانی، ... یا نیامدن باران، یا خراب شدن بذر در نتیجه غرق شدن زمین در زیر آب، یا نابود شدن ماده غذایی از زمین، شکایت کنند، باید چنان بار مردم را سبک کنی که کارشان اصلاح شود.

(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۴۰- حق آزادی اندیشه و عقیده

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«فَلَا تَكْفُؤا عَنْ مَقَالَهُ بِحَقِّ أَوْ مَشُورَةٍ بَعْدَلٍ، فَإِنِّي لَسْتُ فِي نَفْسِي بِفَوْقِ أَنْ أُخْطِئَ وَلَا آمَنْ ذَلِكَ مِنْ فِعْلِي إِلَّا أَنْ يَكْفِيَّ اللَّهُ مِنْ نَفْسِي مَا هُوَ أَمْلَكُ بِهِ مِنِّي»

پس از گفتن حق، یا رای زدن در عدالت باز می ایستید که من نه برترم از آنکه خطا کنم و نه در کار خویش از خطا ایمنم، مگر که خدا مرا در کار نفس کفایت کند که او از من بر آن تواناتر است.

(نهج البلاغه، خطبه ۲۱۷)

نتیجه‌گیری

امروزه حقوق بشر یکی از مهمترین موضوعات در دستور کار سازمان ملل و مجامع بین‌المللی است. رعایت حقوق بشر و حمایت و ارتقای حقوق بشر، خواست همه کشورها و نهادهای مدنی است و حقوق بشر به یکی از محورهای اساسی در سنجش میزان پیشرفت و توسعه یافتگی جوامع تبدیل شده است. حقوق بشر و سیستم مدرن حقوق بشر به ویژه بعد از جنگ جهانی دوم توسعه پیدا کرد.

حقوق بشر امروزه از چنان گستردگی برخوردار شده است که تقریباً موضوعی نیست که جنبه‌های حقوق بشری در مورد آن مطرح نباشد. از اقتصاد و تجارت گرفته تا محیط زیست، تغییرات آب و هوایی، بهداشت، آموزش، مسکن، آب، مذهب، دموکراسی، تروریسم و بسیاری از موضوعات دیگر، همه ابعاد حقوق بشری دارند و در مکانیسم حقوق بشر یا شورای حقوق بشر دارای قطعنامه و یا گزارشگر و کارشناس و یا گروه کاری برای پیگیری هستند.

تاریخ تمدن بشری شاهد نمونه‌های فراوانی از کوشش‌های خالصانه و طاقت‌فرسای پیامبران الهی و آموزه‌های ادیان در جهت دفاع از حقوق بشر است. به عنوان نمونه دین اسلام که خاتم ادیان است با ظهور خویش جزیره العرب را که در باتلاق انواع جنایت‌ها و جهالت‌ها غرق بود، نجات داد و به یک جامعه پیشرفته از نظر رعایت حقوق بشر و ارزش‌های حقوق بشری تبدیل کرد. اسلام توانست جامعه حجاز را از یک جامعه بدوی و بدون تمدن به یک جامعه متمدن و ترقی یافته‌ای تبدیل کند که با کمال همزیستی و مسالمت همه مذاهب و اقلیت‌ها و افکار و اندیشه‌ها، به دور از هرگونه تبعیض و تعصب زندگی خویش را به سرمنزل مقصود برسانند. بسیاری از دست‌یافته‌های مادی تمدن بشری نیز بی‌ارتباط با تعلیمات پیامبران الهی نیست. در پرتو تعلیمات جامع پیامبران بود که در طول تاریخ، تمدن بشری توانست روند رشد و شکوفایی و توسعه را به شکلی طی کند تا امروز شاهد رسیدن به بلوغ فکری و عقلی بشر در زمینه‌های مختلف مادی و معنوی باشیم.

در این پژوهش، چهل حق از حقوق بشر که امروزه در اسناد حقوق بشری و در مجامع و نشست‌ها و مکانیسم حقوق بشر بین‌المللی مورد اشاره قرار گرفته اند، انتخاب و با کنکاش در احادیث و گفته‌های امام علی^(ع) نگاه موید امام علی^(ع) نسبت به این حقوق، با روش اجتهادی، استخراج گردید. این واقعیت که امام علی^(ع) در گفته‌های خود این حقوق را برای بشر مورد تایید قرار می‌دهد، موید فرضیه این پژوهش است که حقوق بشر جدای از برخی افراط و تفریط‌هایی که غربی‌ها به آن وارد کرده‌اند، در واقع برگرفته از دین و ارزش‌های دینی است و تناقضی با دین اسلام ندارد و مورد تایید اسلام است. هر چند در مبدا و غایت حقوق بشر تفاوت‌هایی وجود دارد و برخی از مفاهیم تبلیغ شده از سوی فرهنگ لیبرال، در نگاه اسلام، مورد چالش است و باید در مورد آن صحبت و گفتگو صورت بگیرد، ولی بطور کلی حقوق بشر از مفاهیمی است که بدون شک مورد تایید اسلام است. سوء استفاده کشورهای غربی از مفهوم حقوق بشر برای اعمال فشار بر کشورهای در حال توسعه و کشورهایی که مخالف سیاست‌های آنها هستند، موضوع دیگری است که باید جداگانه در مورد آن بحث شود.

در این پژوهش، با روش اجتهادی، مشخص شد که می‌توان از میان احادیث امام علی^(ع) تاییدیه‌هایی بر حقوق بشر شامل حقوقی مانند حق حیات، حق بر آموزش، حقوق کودکان، زنان، افراد مسن و افراد دارای معلولیت، حق آزادی بیان، حق بر بهره‌مندی از استانداردهای مناسب زندگی و دیگر حقوقی که چهل مورد آن در این مقاله، مورد شناسایی قرار گرفت، پیدا کرد. بدون شک با پژوهش بیشتر، می‌توان تاییدیه‌هایی از سخنان آن حضرت در تایید حقوق دیگر پیدا کرد. چنین پژوهش‌هایی می‌تواند

شکاف و سوء برداشت موجود در سطح بین‌الملل در زمینه مخالفت اسلام با حقوق بشر را کاهش دهد و زمینه فهم بهتر از حقوق بشر و از نگاه اسلام به حقوق بشر را فراهم کند.

همبستگی، انسجام و فهم متقابل، چیزی است که امروزه بیش از هر زمانی در جامعه بشری مورد نیاز است. بسیاری از نزاع‌ها، تنش‌ها و اختلاف نظرها که منجر به خشونت، نفرت پراکنی، افتراق و سیاست نفی و محو یکدیگر شده است، به دلیل عدم شناخت واقعی از حقایق و سوء برداشت از مفاهیم است. حقوق بشر از جمله این مفاهیم است که نیاز به تولید ادبیات بیشتر برای غلبه بر سوء تفاهمات در قرائت‌های مختلف از حقوق بشر چه در میان قشر مذهبی و چه در میان قشر سکولار دارد.

منابع

- المقرى، نصر بن مزاحم، ١٤١٠ ق، وقعه صفيين، قم، مكتبه آيه الله العظمى المرعشى النجفى.
- ابن اثير، على بن محمد، ١٤٢٢ ق، الكامل فى التاريخ، بيروت، دار صادر.
- ابن حنيفه، نعمان بن محمد، ١٣٨٥، دعائم الاسلام و ذكر الحلال و الحرام و القضايا و الاحكام عن اهل بيت رسول الله عليه و عليهم افضل السلام، قم، موسسه آل البيت (ع)
- پاينده، ابوالقاسم، ١٣٨١، نهج الفصاحه، قم، انصاريان.
- تميمي آمدى، عبدالواحد بن محمد، ١٤١٠ ق، غرر الحكم و درر الكلم، تهران، دار الكتب الاسلامى.
- حر عاملى، محمد بن حسن، ١٤١٤ ق، تفصيل وسائل الشيعه الى تحصيل مسائل الشريعه، قم، آل البيت (ع).
- حرانى، ابو محمد حسن، ١٤٠٤ ق، تحف العقول عن آل الرسول، تهران، دار الكتب الاسلاميه.
- شريف الرضى، محمد بن حسين، ١٤٠٤ ق، نهج البلاغه، قم، مكتبه آيه الله العظمى المرعشى النجفى.
- علامه مجلسى، محمدباقر، ١٤٠٣ ق، بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار، بيروت، دار احياء التراث العربى.
- كلينى، محمد بن يعقوب، ١٤٠٧ ق، الكافى، تهران، دار الكتب الاسلاميه.
- محمودى، محمدباقر، ١٣٧٦، نهج السعاده فى مستدرک نهج البلاغه، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامى
- محمدي رى شهرى، محمد، ١٣٨٤، ميزان الحكمه، قم، موسسه علمى فرهنگى دار الحديث.
- محقق كركى، على بن حسين، ١٤١٤ ق، جامع المقاصد فى شرح القواعد، قم، موسسه آل البيت (ع)